

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В.І. ВЕРНАДСЬКОГО
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Кафедра психології, філософії та суспільних наук

М.В. Шепельова

ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

*Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять та
самостійної роботи*

для здобувачів вищої освіти зі спеціальності С4 Психологія

Київ – 2025 рік

РОЗРОБНИК: кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, філософії та суспільних наук Марія ШЕПЕЛЬОВА

Рецензент: професор, доктор психологічних наук, професор кафедри психології, філософії та суспільних наук Ольга ДРОБОТ

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри психології, філософії та суспільних наук Протокол № 1 від 25.08.2025

Методичні рекомендації схвалено на засіданні навчально-методичної ради навчально-наукового гуманітарного інституту

Протокол № 8 від 27.08.2025р.

Голова НМР ННГІ

Сергій ГУБАРЄВ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета вивчення дисципліни «Порівняльна психологія»: розкрити зміст порівняльної психології як галузі психологічної науки, розглянути загальну характеристику психічної діяльності людини та тварин, розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі, ознайомити студентів з основними формами та механізмами поведінки тварин, розглянути еволюційний розвиток психіки, розкрити основні стадії філогенетичного розвитку психіки, сприяти формуванню загальної психологічної культури студентів, їхньої готовності до професійної діяльності.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Порівняльна психологія (антропологія та зоопсихологія)» є:

- формування уявлень про зміст порівняльної психології як галузі психологічної науки;
- аналіз психічної діяльності людини та тварин, розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі;
- ознайомлення з основними формами та механізмами поведінки тварин;
- визначення специфіки елементарного мислення та комунікативної поведінки тварин;
- ознайомлення з еволюційним розвитком психіки, стадіями філогенетичного розвитку психіки;
- розвиток професійного мислення студентів, набуття ними досвіду використання психологічних знань для вирішення конкретних завдань навчальної та майбутньої професійної діяльності;
- сприяння професійному самовизначенню студентів і набуттю ними професійної ідентичності фахівця з психології.

2. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Порівняльна психологія як галузь психологічної науки.

Предмет та завдання порівняльної психології. Історія становлення і розвитку порівняльної психології. Зв'язок зоопсихології з етологією, фізіологією вищої нервової діяльності. Методологічні принципи порівняльної психології. Основні поняття порівняльної психології. Методи вивчення психіки людини та тварин.

Тема 2. Загальна характеристика психічної діяльності людини та тварини.

Вроджена і набута поведінка. Поняття інстинкту. Мінливість інстинктивної поведінки та її зв'язок з процесами навчіння. Типи пристосування до змін навколишнього середовища. Зовнішні та внутрішні чинники інстинктивної поведінки. Структура інстинктивної поведінки: пошукова і завершальна фази. Пластичність інстинктивної поведінки. Навчіння та його роль у розвитку психіки. Загальна характеристика основних типів навчіння. Облігатне та факультативне навчіння. Значення позитивного та негативного підкріплення у процесі навчіння. Інструментальне навчіння (навчіння методом «спроб і помилок»). Оперантна і реактивна поведінка у інструментальному навчінні.

Тема 3. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі.

Вроджене і набуте в індивідуальному розвитку поведінки. Вроджене і набуте в пренатальному розвитку поведінки. Порівняльний аналіз розгляду рухової активності зародків. Пренатальний розвиток сенсорних здібностей і елементів спілкування. Ембріогенез і розвиток психічного відображення. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин. Постембріональний розвиток поведінки в зріло- і незріло-народжуваних хребетних. Значення турботи про потомство у постнатальному розвитку тварин. Інстинктивна поведінка в ранньому постнатальному періоді. Вроджене впізнавання і ранній досвід. Пізнавальні аспекти ранньої постнатальної поведінки. Розвиток психічної діяльності в ювенільному (ігровому) періоді. Вдосконалювання рухової активності в іграх тварин. Значення спільних ігор для дорослої поведінки.

Тема 4. Основні форми поведінки тварин.

Репродуктивна поведінка, шлюбні церемонії та піклування про потомство. Стадії циклу розмноження. Способи розпізнавання шлюбних партнерів. Механізми статевої вибірковості. Впізнавання власного потомства у тварин. Територіальна поведінка. Домінування та ієрархія. Основні типи домінування. Ігрова та дослідницька поведінка. Види дослідницької

поведінки. Агресивна поведінка та агресія. Основні види реакції на небезпеку. Природа агресії. Угрупування, популяції та міграції тварин. Ефект групи. Скупчення тварин, типи скупчень тварин. Типи об'єднань тварин залежно від індивідуального розпізнавання особин. Організація угруповань ссавців. Полігамна та моногамна родина. Популяції тварин. Регуляція щільності популяції. Міграції тварин. Регулярні та нерегулярні міграції.

Тема 5. Механізми поведінки тварин. Індивідуальна пам'ять та навчіння.

Вплив гормонів і подразників на поведінку тварин. Конфліктна поведінка тварин. Вплив незвичних стимулів на поведінку тварин. Навчіння і пам'ять. Звикання (габітуація) та сенситация як найпростіші форми навчіння. Форми навчіння, не пов'язані з підкріпленням: латентне навчіння, імітаційне навчіння (наслідування і вікарне навчіння), евристичне навчіння, імпринтинг (закарбування). Генетична пам'ять. Філогенетичні рівні пам'яті.

Тема 6. Елементарне мислення тварин.

Мислення людини та розумова діяльність тварин. Поняття інтелекту, функції інтелекту. Поняття мислення тварин. Ознаки прояву зародків мислення у тварин. Основні напрями дослідження елементів мислення у тварин. Основні уявлення про мислення тварин. Експерименти з вивчення мислення тварин. Поняття про «емпіричні закони» і елементарні логічні задачі.

Тема 7. Комунікативна поведінка тварин.

«Мова» тварин та мова людини. Загальноприйняті уявлення про структуру видоспецифічних мов тварин. Основні категорії сигналізації більшості видів тварин. Особливості природних мов високоорганізованих тварин. Здатність тварин до символізації. Проблема «рахунку» у тварин. Основні ознаки здатності тварин до символізації. Навчання тварин мов-посередників.

Тема 8. Еволюційний розвиток психіки.

Концепції еволюції психіки: філософська концепція панпсихізму, концепція біопсихізму, концепція анімалопсихізму, концепція нейропсихізму, концепція антропсихізму. Поняття психіки та передумови її розвитку. Відображення як властивість, притаманна всій живій матерії. Стадії розвитку психіки у процесі філогенезу. Напрями еволюції нервової системи. Типи нервової системи залежно від рівня її еволюційного розвитку. Порівняльна характеристика нервової системи на різних етапах філогенезу. Класифікація стадій розвитку психіки за О. М. Леонтьєвим (елементарна сенсорна психіка, перцептивна психіка, стадія інтелекту).

Тема 9. Характеристика філогенетичних стадій розвитку психіки.

Елементарна сенсорна психіка. Характеристика нижчого та вищого рівня елементарної сенсорної психіки. Подразливість як допсихічна форма реакції організму на середовище. Чутливість як психічна форма реакції організму на середовище. Перцептивна психіка. Характеристика нижчого та вищого рівня перцептивної психіки. Стадія інтелекту. Характеристика нижчого та вищого рівня стадії інтелекту. Інтелектуальна поведінка як верхівка психічного розвитку тварин. Маніпулювання як основа інтелектуальної поведінки. Двофазність інтелектуальної дії.

Тема 10. Еволюція психіки і антропогенез.

Проблема походження свідомості. Проблема походження трудової діяльності. Предметна діяльність мавп. Передтрудова предметна діяльність мавп. Знаряддя тварин і знаряддя праці людини. Матеріальна культура та біологічні закономірності. Проблема зародження суспільних відносин і членороздільного мовлення. Демонстраційне маніпулювання. Мова тварин та членороздільне мовлення людини. Формування людської мови. Вищі форми психічної діяльності людини в еволюційно-порівняльному контексті: творче мислення та поведінка в умовах невизначеності.

3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Семінарське заняття 1. Предмет, завдання, методи порівняльної психології. (2 год.).

I. Обговорення теоретичних питань

1. Порівняльна психологія як галузь психологічної науки. Її предмет та завдання.
2. Психіка тварин, її зв'язок з поведінкою. Порівняння психіки людини та тварини.
3. Зоопсихологія та порівняльна психологія. Основні задачі зоо- та порівняльної психології.
4. Зв'язок зоопсихології з етологією, фізіологією вищої нервової діяльності.
5. Розвиток уявлень про психіку тварин у Давньому світі.
6. Розвиток уявлень про психіку тварин на Сході.
7. Розвиток уявлень про психіку тварин у 17 сторіччі в Європі та Азії.
8. Розвиток уявлень про психіку тварин у 18 сторіччі.
9. Методологічні принципи порівняльної психології.
10. Методи вивчення психіки людини та тварин.
11. Метод урахування біологічно адекватних умов, метод проведення експерименту та метод «проблемного ящика».
12. Спостереження та експеримент в порівняльній психології.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Порівняння методів порівняльної психології

- Ознайомитися з основними методами (спостереження, експеримент, моделювання, тестування).
- Викладач роздає описи досліджень, а студенти мають визначити, який метод у них застосовується.
- Обговорити переваги та недоліки кожного методу.

Опис 1

Дослідник спостерігав за групою вовків у дикій природі протягом року. Він фіксував їхні взаємодії, ієрархію, способи полювання та комунікацію. Отримані дані використовувалися для аналізу соціальної поведінки хижаків.

Опис 2

Вчений поміщав голуба в спеціальну коробку, де було дві кнопки. Якщо птах натискав червону кнопку, він отримував їжу, а якщо зелену – ні. Через певний час голуби навчалися натискати лише червону кнопку.

Опис 3

Шимпанзе отримували завдання: дістати банан, який був підвішений під стелею клітки. Спочатку вони безуспішно намагалися дотягнутися до нього. Потім один із шимпанзе помітив ящик у клітці, посунув його під банан, став на нього та дотягнувся до їжі.

Опис 4

Учені досліджували, чи може собака розуміти людські жести. Господар вказував на одну з двох мисок, і собака мала вибрати правильну. Аналізували, чи здатні собаки інтерпретувати комунікативні сигнали людей.

Опис 5

Щоб вивчити особливості соціалізації мавп, дослідники створили дві штучні "матері": одну з дроту, яка давала молоко, і одну з м'якої тканини, яка не годувала, але була теплою. Маленькі мавпочки проводили більше часу з м'якою "матір'ю", навіть якщо вона не давала їжі.

Опис 6

Дослідник вивчав, як бджоли знаходять шлях до квітів і передають інформацію іншим членам вулика. Він відзначав зміни в "танці бджіл" залежно від відстані до джерела їжі.

Опис 7

Група вчених досліджувала вплив стресу на пам'ять у щурів. Деяким щурам давали корм без обмежень, а іншим – після проходження лабіринту. Через деякий час аналізували, як швидко різні групи знаходять вихід із лабіринту.

Опис 8

Для перевірки самосвідомості у тварин дослідники наносили на чоло слона непомітну мітку і ставили його перед дзеркалом. Якщо слон торкався власного чола, а не відображення у дзеркалі, це свідчило про наявність самосвідомості.

Самостійна робота 1. Порівняльна психологія як галузь психологічної науки (8 год.).

Самостійна робота передбачає складання термінологічного словника основних понять теми.

Основні поняття теми: порівняльна психологія, зоопсихологія, етологія, фізіологія вищої нервової діяльності, психічне відображення, філогенез, онтогенез, психіка тварин, антропоморфізм, спостереження, польове

спостереження, лабораторне спостереження, експеримент, природний експеримент, лабораторний експеримент.

ТЕМА 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ ТА ТВАРИНИ

Семінарське заняття 2. Загальна характеристика психічної діяльності людини та тварини (2 год.).

I. Питання для обговорення

1. Вроджена і набута поведінка.
2. Поняття інстинкту.
3. Зовнішні чинники інстинктивної поведінки. Пускова ситуація. Ключові подразники.
4. Роль ритмів у інстинктивній поведінці тварин. «Внутрішній годинник» тварин.
5. Внутрішні чинники інстинктивної поведінки. Основні рушійні сили інстинктивної поведінки.
6. Відмінності інстинктивної і набутої поведінки.
7. Структура інстинктивної поведінки. В. Крейг про основні фази інстинктивної поведінки.
8. Інстинктивні рухи і таксиси. Функція таксисів. Сприятливі компоненти інстинктивних актів.
9. Пластичність інстинктивної поведінки.
10. Научіння та його роль у розвитку психіки. Загальна характеристика основних типів научіння.
11. Навички і процеси навчання і пізнання тварин. Особливості навичок.
12. Класифікація форм та особливостей набутої поведінки тварин за В. Торпом.
13. Формування навичок за Б.Ф. Скінером, К. Ллойд-Морганом, Е. Торндайком.
14. Роль наслідування у становленні психіки.
15. Научіння і спілкування. Наслідування у тварин.
16. Основні підходи до вивчення наслідування у тварин.
17. Імпринтинг.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Порівняльний аналіз психічної діяльності людини і тварини

- Розділити особливості психічної діяльності на категорії (наприклад, навчання, пам'ять, емоції, свідомість).
- Заповнити таблицю, порівнюючи прояви цих категорій у людини та тварини.

- Обговорити чи є якісні відмінності або лише кількісні?

Самостійна робота 2. Порівняльний аналіз емоцій у тварини і людини (8 год.).

- Ознайомитися з дослідженнями про прояви емоцій у тварин (радість у собак, смуток у слонів, страх у мавп).
- Обговорити: чи є вищі емоції (сором, провина, співчуття) властивими лише людині?
- Написати коротку аналітичну статтю на цю тему.

ТЕМА 3. РОЗВИТОК ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТВАРИН В ОНТОГЕНЕЗІ

Семінар 3. Розвиток психічної діяльності тварин в онтогенезі (2 год.).

I. Питання для обговорення

1. Вроджене і набуте в індивідуальному розвитку поведінки.
2. Вроджене і набуте в пренатальному розвитку поведінки.
3. Порівняльний розгляд рухової активності зародків.
4. Пренатальний розвиток сенсорних здібностей і елементів спілкування.
5. Ембріогенез і розвиток психічного відображення.
6. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин.
7. Постембріональний розвиток поведінки в зріло- і незріло-народжуваних хребетних.
8. Значення турботи про потомство у постнатальному розвитку тварин.
9. Інстинктивна поведінка в ранньому постнатальному періоді.
10. Вроджене впізнавання і ранній досвід.
11. Пізнавальні аспекти ранньої постнатальної поведінки
12. Розвиток психічної діяльності в ювенільному (ігровому) періоді.
13. Вдосконалювання рухової активності в іграх тварин.
14. Значення спільних ігор для дорослої поведінки.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Порівняльний аналіз розвитку психічної діяльності різних видів тварин.

- Обрати два види тварин (наприклад, собаку та голуба, мавпу та рибу).
- Порівняти особливості розвитку їхньої психіки:
 - швидкість навчання
 - здатність до імітації
 - формування соціальних зв'язків

- Підготувати короткий аналітичний звіт.

Завдання 2. Дискусія: Вплив середовища та генетики на розвиток психіки тварин.

- Поділитися на дві групи:
 - Одна група аргументує, що поведінка тварин визначається переважно спадковістю.
 - Інша група – що навчання та середовище відіграють ключову роль.
- Провести дискусію, використовуючи наукові факти та приклади.

Самостійна робота 3. Порівняння розвитку психіки тварин і людини (8 год.).

- Підготувати таблицю порівняння етапів розвитку психіки у тварин і людини.
- Визначити, на яких етапах тварини та люди проявляють схожі навички (наприклад, імпринтинг, ігрова діяльність, соціалізація).
- Написати коротке есе на тему: «Чи можна вважати розвиток психіки тварин спрощеною моделлю розвитку психіки людини?»

ТЕМА 4. ОСНОВНІ ФОРМИ ПОВЕДІНКИ ТВАРИН

Семінарське заняття 4. Основні форми поведінки тварин (2 год.).

І. Питання для обговорення

1. Репродуктивна поведінка, шлюбні церемонії та піклування про потомство.
2. Механізми статевої вибірковості.
3. Впізнавання батьків і потомства.
4. Територіальна поведінка.
5. Домінування та ієрархія.
6. Основні типи домінування.
7. Зміна ієрархічних відносин у тварин.
8. Ігрова поведінка тварин.
9. Дослідницька поведінка. Види дослідницької поведінки тварин.
10. Агресивна поведінка та агресія.
11. Природа агресії.
12. Скупчення тварин. Типи скупчень.
13. Типи об'єднання тварин залежно від індивідуального розпізнавання особин.
14. Організація угруповань ссавців.
15. Популяції тварин.
16. Регуляція численності популяції тварин.

17. Міграції тварин.
18. Основні типи зграй.
19. Орієнтаційна поведінка.
20. Регулярні та нерегулярні міграції.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Аналіз відеоматеріалів про поведінку тварин

- Перегляньте документальні фільми або відео (наприклад, BBC "Planet Earth", National Geographic "Animal Behavior").
- Ідентифікуйте такі форми поведінки: інстинктивна, навчена, соціальна, комунікативна, захисна.
- Запишіть спостереження у вигляді таблиці або короткого звіту.

Завдання 2. Міграція та орієнтація тварин (аналітичне завдання)

- Ознайомтеся з прикладами міграцій у природі (лелеки, лососі, морські черепахи).
- Проаналізуйте механізми орієнтації:
 - Сонячна навігація
 - Магнітне поле Землі
 - Хімічні сигнали
- Побудуйте схему або карту міграційних шляхів.

Самостійна робота 4. Аналіз агресивної та захисної поведінки тварин (8 год.)

- Дослідити види агресії (територіальна, харчова, статеві).
- Ознайомитися із захисними механізмами (мімікрія, камуфляж, демонстративна поведінка).
- Підготувати презентацію з прикладами.

ТЕМА 5. МЕХАНІЗМИ ПОВЕДІНКИ ТВАРИН. ІНДИВІДУАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ТА НАУЧІННЯ

Семінарське заняття 5. Механізми поведінки тварин. Індивідуальна пам'ять та навчання (2 год.).

I. Питання для обговорення

1. Вплив гормонів і подразників на поведінку.
2. Приклади впливу гормонів на поведінку тварин.
3. Поняття спонукання. Моделі мотиваційної поведінки тварин.
4. Гомеостатична поведінка.

5. Місце тварин на ієрархічній піраміді потреб.
6. Фізіологічні основи мотивації.
7. Конфліктна (змішана) поведінка.
8. Вплив незвичних стимулів.
9. Індивідуальна пам'ять та навчіння.
10. Загальні закономірності навчіння.
11. Групи здатностей тварин до навчіння за Е. Толменом.
12. Типи навчіння за ступенем активності особи (Ж. Годфруа).
13. Звикання та сенситація як найпростіші форми навчіння.
14. Асоціативне та неасоціативне навчіння.
15. Латентне навчіння.
16. Імітаційне навчіння.
17. Евристичне навчіння у тварин.
18. Імпринтинговий тип навчіння.
19. Генетична пам'ять.
20. Філогенетичні рівні пам'яті.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Спостереження за інстинктивною та навченою поведінкою.

- Спостерігати за поведінкою домашніх або диких тварин.
- Визначити, які дії є інстинктивними (наприклад, притискання вух у kota при страху) та які сформувалися в результаті навчання (реакція на команди у собак).
- Записати свої спостереження та зробити висновки.

Завдання 2. Порівняльний аналіз типів навчіння.

- Підготуйте таблицю з характеристиками класичного та оперантного навчіння, соціального навчіння та імпринтингу.
- Наведіть приклади кожного типу з літератури або відео.
- Поясніть, який тип навчіння є найбільш ефективним для виживання в природі.

Завдання 3. Дискусія: чи мають тварини свідомість?

- Ознайомтеся з теоріями щодо наявності свідомості у тварин (Декарт, Дарвін, сучасні дослідження).
- Обговоріть у групах питання:
 - Чи можуть тварини усвідомлювати себе?
 - Чи можна вважати інсайт у ворон або шимпанзе проявом розуму?
- Напишіть коротке есе з аргументованою позицією.

Самостійна робота 5. Аналіз експериментів з научіння тварин (8 год).

- Ознайомтеся з класичними експериментами:
 - Б.Ф. Скіннер – оперантне навчання у голубів;
 - К. Лоренц – імпринтинг у гусенят;
 - В. Келер – інсайтне мислення у шимпанзе;
- Підготуйте реферат або презентацію, пояснюючи їх значення у вивченні поведінки тварин.

ТЕМА 6. ЕЛЕМЕНТАРНЕ МИСЛЕННЯ ТВАРИН

Семінарське заняття 6. Елементарне мислення тварин (2 год.).

I. Питання для обговорення

1. Мислення людини та розумова діяльність тварин.
2. Поняття інтелекту, функції інтелекту.
3. Поняття мислення тварин.
4. Ознаки прояву зародків мислення у тварин.
5. Сучасні уявлення про мислення тварин.
6. Здатність до негайного виконання завдань у тварин.
7. Здатність до узагальнення, абстрагування і формування довербальних понять.
8. Здатність передбачати результати власних дій.
9. "Соціальна" свідомість.
10. Експерименти з діставання принади, що перебуває в полі зору.
11. Досягнення принади за допомогою знарядь.
12. Досягнення принади за допомогою спорудження «пірамід».
13. Використання знарядь у досліді з "гасінням вогню".
14. Діяльність з використанням знарядь праці у хребетних, які не належать до приматів.
15. Поняття про «емпіричні закони».
16. Вивчення здатності тварин до екстраполяції напрямку руху харчового подразника, який зникає з поля зору ("завдання на екстраполяцію").
17. Вивчення здатності до екстреної інтеграції раніше утворених незалежних навичок.
18. Опис «інсайту» в дослідях В. Келера.
19. Індивідуальні відмінності в когнітивних здібностях тварин.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Спостереження за поведінкою домашніх тварин.

- Проведіть експеримент: запропонуйте собаці або коту складніше завдання (наприклад, дістати ласощі з-під контейнера або з коробки).

- Запишіть, скільки спроб потрібно тварині, чи використовує вона нові способи вирішення.
- Проаналізуйте, чи діє вона за методом проб і помилок чи знаходить рішення одразу.

Завдання 2. Відеоаналіз вирішення проблем у тварин.

- Перегляньте відео про розумову діяльність тварин (наприклад, ворон, які використовують інструменти).
- Опишіть алгоритм їхніх дій та зробіть висновки про рівень їхнього мислення.
- Порівняйте здатність до навчання у різних видів (наприклад, собаки, дельфіни, мавпи).

Самостійна робота 6. Використання інструментів тваринами (8 год.).

- Дослідіть приклади використання предметів у тварин (наприклад, шимпанзе використовують палички для діставання їжі, видри – каміння для розбиття черепашок).
- Підготуйте презентацію з прикладами таких випадків та обговоріть, що вони свідчать про розвиток мислення.

ТЕМА 7. КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА ТВАРИН

Семінарське заняття 7. Комунікативна поведінка тварин (2 год.).

1. Питання для обговорення

1. «Мова» тварин та мова людини.
2. Загальноприйняті уявлення про структуру видоспецифічних мов тварин.
3. Основні категорії сигналізації (мови) більшості видів тварин.
4. Тактильний канал комунікації.
5. Хімічний канал комунікації.
6. Візуальний канал комунікації.
7. Аудіальний канал комунікації.
8. Особливості природних мов високоорганізованих тварин.
9. Підходи до вивчення здатності тварин до символізації.
10. Проблема «рахунку» у тварин.
11. Основні ознаки здатності тварин до символізації.
12. Здатність до символізації в приматів.
13. Здатність до символізації в птахів родини воронових.
14. Навчання тварин мов-посередників.
15. Види мов-посередників.
16. Навчання людиноподібних мавп амслену.

17. Властивості мови шимпанзе.
18. Навчання мов-посередників дельфінів.
19. Навчання мов-посередників папуги.
20. Характеристика організованості поведінки та індивідуальної дистанції у спілкуванні людей та тварин.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Спостереження за комунікативною поведінкою тварин.

- Проведіть спостереження за комунікацією тварин (домашніх або диких).
- Запишіть їхні жести, вокалізації, пози тіла, зміни виразу морди.
- Проаналізуйте, що означають ці сигнали (наприклад, муркотіння у котів, гавкіт у собак).

Завдання 2. Дослідження звукових сигналів тварин.

- Знайдіть аудіозаписи вокалізацій тварин (наприклад, спів птахів, сигнали дельфінів).
- Спробуйте визначити функцію кожного сигналу (попередження про небезпеку, заклик до спарювання тощо).
- Побудуйте схему взаємозв'язку між різними типами комунікації.

Завдання 3. Створення власного "словника" тварин.

- Оберіть конкретний вид тварин (наприклад, собаки, коні, птахи).
- Запишіть мінімум 10 комунікативних сигналів цього виду.

Опишіть, що вони означають, і представте результати у вигляді таблиці або презентації.

Самостійна робота 7. Порівняльний аналіз мови тварин та людини (8 год.).

- Ознайомтеся з дослідженнями мови приматів (Коко, Канзі), папуг (Алекс).
- Порівняйте, як тварини навчаються знаків або слів порівняно з дитиною.
- Поясніть, чи можна вважати комунікацію тварин зачатковою формою людської мови.

ТЕМА 8. ЕВОЛЮЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПСИХІКИ

Семінарське заняття 8. Еволюційний розвиток психіки (2 год.).

1. Питання для обговорення

1. Філософська концепція панпсихізму.
2. Концепція біопсихізму.
3. Концепція анімалопсихізму.

4. Концепція нейропсихізму.
5. Концепція антропсихізму.
6. Поняття психіки.
7. Передумови розвитку психіки.
8. Відображення як властивість, притаманна всій живій матерії.
9. Якість і зміст психічного відображення у процесі еволюції.
10. Форми прояву психічного.
11. Стадії розвитку психіки у процесі філогенезу.
12. Основні напрями еволюції нервової системи.
13. Типи нервової системи залежно від рівня її еволюційного розвитку.
14. Порівняльна характеристика нервової системи на різних етапах філогенезу.
15. Відмінності між психікою тварини і людини.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Аналіз поведінки тварин з різним рівнем психічного розвитку

- Оберіть три представники різних стадій розвитку психіки (наприклад, равлик, ворона, шимпанзе).
- Дослідіть їхню поведінку у відповідь на зміни в середовищі (пошук їжі, уникнення небезпеки).
- Порівняйте їхню здатність до навчання та соціальної взаємодії.

Самостійна робота 8. Аналіз відеоматеріалів з еволюційного розвитку психіки (8 год.).

- Перегляньте документальні фільми (наприклад, BBC "The Life of Mammals", "Inside the Animal Mind").
- Випишіть приклади психічних особливостей тварин і співвіднесіть їх із філогенетичними стадіями розвитку психіки.
- Зробіть короткий звіт про еволюційні зміни психічних функцій.

ТЕМА 9. ХАРАКТЕРИСТИКА ФІЛОГЕНЕТИЧНИХ СТАДІЙ РОЗВИТКУ ПСИХІКИ

Семінарське заняття 9. Характеристика філогенетичних стадій розвитку психіки (2 год.).

I. Питання для обговорення

1. Подразливість як допсихічна форма реакції організму на середовище.
2. Елементарна сенсорна психіка: нижчий рівень.
3. Найтиповіші представники нижчого рівня елементарної сенсорної психіки.
4. Елементарна сенсорна психіка: вищий рівень.

5. Найтипівіші представники вищого рівня елементарної сенсорної психіки.
6. Нижчий рівень розвитку перцептивної психіки.
7. Найтипівіші представники нижчого рівня розвитку перцептивної психіки.
8. Вищий рівень розвитку перцептивної психіки.
9. Найтипівіші представники вищого рівня розвитку перцептивної психіки.
10. Стадія інтелекту: нижчий рівень.
11. Стадія інтелекту вищий рівень.
12. Інтелект і розумна поведінка тварин.
13. Маніпулювання як передумова розвитку інтелекту тварин.
14. Багатофазові навички.
15. Основні уявлення про мислення тварин за Зоріною З., Полетаєвою І.
16. Елементи свідомості тварин.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Моделювання еволюції психіки.

- Створіть схему або графік, який демонструє поступовий розвиток психіки від найпростіших організмів до людини.
- Визначте ключові еволюційні механізми, що сприяли переходу від однієї стадії до іншої.

Самостійна робота 9. Аналіз поведінки тварин на різних стадіях розвитку психіки (8 год.).

- Оберіть представників кожної стадії (наприклад, інфузорія – сенсорна психіка, риба – перцептивна психіка, шимпанзе – інтелектуальна психіка).
- Опишіть, як ці організми сприймають інформацію та реагують на зовнішнє середовище.
- Визначте, чи можуть вони навчатися та як відбувається їхня адаптація.

ТЕМА 10. ЕВОЛЮЦІЯ ПСИХІКИ І АНТРОПОГЕНЕЗ

Семінар 10. Еволюція психіки і антропогенез (2 год.).

I. Питання для обговорення

1. Проблема походження свідомості.
2. Проблема походження трудової діяльності.
3. Предметна діяльність мавп.
4. Передтрудова предметна діяльність мавп.
5. Знаряддя тварин і знаряддя праці людини.
6. Матеріальна культура та біологічні закономірності.

7. Проблема зародження суспільних відносин і членороздільного мовлення.
8. Демонстраційне маніпулювання.
9. Мова тварин та членороздільне мовлення.
10. Формування людської мови.
11. Здатність тварин до самовпізнання.
12. «Соціальні знання» і життя у спільнотах.
13. Елементи еволюції нервової системи та їх зв'язок з еволюцією поведінки.
14. Шлях до людини: роль середовища і поведінки.
15. Відмінності спільнот тварин і людської спільноти.
16. Чинники становлення сім'ї людини.
17. Сучасні демографічні проблеми людства.

II. Виконання практичних завдань

Завдання 1. Дослідження слідів еволюції в поведінці сучасної людини.

Дайте відповідь на питання:

- Які інстинктивні або рудиментарні поведінкові реакції збереглися у людини (наприклад, страх змії, соціальна ієрархія, рефлексорні реакції)?
- Як ці поведінкові патерни пов'язані з еволюційним минулим?

Завдання 2. Порівняльний аналіз спілкування у тварин і людей

- Проаналізуйте різні форми комунікації у приматів, дельфінів та людини.
- Розгляньте експерименти щодо вивчення мови тварин (Коко, Канзі, Алекс).
- Чи можна говорити про наявність елементів мови у тварин?

Самостійна робота 10. Вищі форми психічної діяльності людини в еволюційно-порівняльному контексті: творче мислення та поведінка в умовах невизначеності (8 год.).

Завдання 1.

- На основі наукових джерел порівняйте:
 - адаптивні форми поведінки в умовах невизначеності;
 - творче розв'язування проблем як специфічно людську форму психічної активності.
- Поясніть, чому творче мислення розглядається як еволюційно новоутворена форма психіки.
- Складіть порівняльну таблицю та короткий висновок.

Завдання 2.

- Опрацюйте 2-3 наукові статті з рекомендованого списку та визначте:
 - які психологічні механізми творчого мислення в них описуються;

- як у дослідженнях інтерпретується поведінка людини в умовах невизначеності;
- які характеристики особистості сприяють продуктивному подоланню невизначених ситуацій.
- Зробіть структурований аналіз з посиланнями на джерела.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) (за бажанням на вибір студентів написати реферат або зробити презентацію на одну із запропонованих тем).

Теми рефератів:

1. Виникнення та розвиток психіки у нижчих тварин.
2. Розвиток психіки у хребетних тварин.
3. Особливості психічної діяльності вищих тварин.
4. Відмінності психіки людини і тварин.
5. Походження та розвиток свідомості людини.
6. Свідомість та несвідоме. Історія розвитку порівняльної психології
7. Виникнення та розвиток психіки
8. Розвиток свідомості людини
9. Основні форми поведінки тварин
10. Механізми поведінки тварин
11. Інстинкт як основа життєдіяльності тварин
12. Індивідуальна пам'ять та навчання
13. Навчання та його роль в розвитку психіки
14. Елементарне мислення у тварин
15. Комунікативна поведінка тварин
16. Характеристика відмінностей психіки людини та тварини
17. Анімалотерапія
18. Особливості співіснування людей та тварин
19. Зоопсихологічні та порівняльно-психологічні дослідження в Україні та світі
20. Характеристика методів дослідження в зоопсихології
21. Особливості психічних функцій у тварин
22. Проблема девіантних стосунків між людиною і твариною
23. Сучасні психологічні проблеми біоетики

4. ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Який основний предмет вивчення порівняльної психології?
 - а) Соціальні взаємодії людей
 - б) Розвиток мовлення у дітей
 - в) Порівняння психічних процесів у тварин і людини
 - г) Розлади психіки у людини

2. Хто з вчених запровадив метод класичного обумовлення?
 - а) Торндайк
 - б) Павлов
 - в) Келер
 - г) Лоренц
3. Який метод найчастіше використовують для вивчення поведінки тварин у природному середовищі?
 - а) Лабораторний експеримент
 - б) Моделювання
 - в) Натуралістичне спостереження
 - г) Тестування
4. Який експеримент довів, що мавпи здатні до інсайтного мислення?
 - а) Павлова з умовними рефлексами
 - б) Келера з використанням ящиків та палок
 - в) Торндайка з "проблемним ящиком"
 - г) Харлоу з "матерями-замінниками"
5. Яка тварина пройшла дзеркальний тест на самосвідомість?
 - а) Кішка
 - б) Голуб
 - в) Дельфін
 - г) Жаба
6. Що є основним методом дослідження в порівняльній психології?
 - а) Психоаналіз
 - б) Лабораторний експеримент
 - в) Порівняльний метод
 - г) Інтерв'ювання
7. Яка з цих форм поведінки є вродженою?
 - а) Використання знарядь у шимпанзе
 - б) Інстинкт гніздування у птахів
 - в) Дресирування собак
 - г) Навчання щурів у лабіринті
8. Хто вивчав імпринтинг у каченят і гусенят?
 - а) Павлов
 - б) Лоренц
 - в) Торндайк
 - г) Дарвін
9. Який вид навчання передбачає наслідування поведінки інших особин?
 - а) Оперантне обумовлення
 - б) Класичне обумовлення
 - в) Соціальне наuczіння
 - г) Інсайтне мислення
10. Яка тварина демонструє використання знарядь для добування їжі?

- а) Бджоли
- б) Орангутани
- в) Черепахи
- г) Голуби

11. Що характеризує класичне обумовлення?

- а) Випадкові спроби і помилки
- б) Використання підкріплення для зміни поведінки
- в) Формування асоціації між двома стимулами
- г) Використання інсайтного мислення

12. Який метод використовується у дослідженні когнітивних здібностей тварин?

- а) Спостереження у природі
- б) Експеримент з проблемною ситуацією
- в) Інтерв'ю з власниками тварин
- г) Порівняльний аналіз літератури

13. Який експеримент показав здатність шимпанзе вирішувати проблеми інсайтно?

- а) "Проблемний ящик" Торндайка
- б) Експеримент Келера із ящиками та палками
- в) Дослідження Харлоу з "матерями-замінниками"
- г) Дослідження Лоренца з імпринтингом

14. Яка теорія пояснює розвиток психіки тварин і людини через еволюцію?

- а) Теорія біхевіоризму
- б) Теорія соціального наочіння
- в) Дарвінівська теорія природного добору
- г) Теорія гештальтпсихології

15. Що є головною відмінністю між навченою і вродженою поведінкою?

- а) Вроджена поведінка виникає внаслідок навчання
- б) Навчена поведінка є гнучкішою і змінюється з досвідом
- в) Вроджена поведінка залежить від соціального середовища
- г) Навчена поведінка повністю передається генетично

16. Співвіднесіть вчених із їхніми дослідженнями:

Вчений	Дослідження
1. Павлов	а) Вивчення імпринтингу у птахів
2. Лоренц	б) Оперантне обумовлення у кішок
3. Келер	в) Дослідження інсайтного мислення у мавп
4. Торндайк	г) Класичне обумовлення у собак

17. Співвіднесіть типи поведінки з їхніми прикладами:

Тип поведінки

Приклад

1. Інстинктивна

а) Дресирована собака приносить м'яч

2. Оперантне обумовлення

б) Дельфін виконує трюки за рибу

3. Класичне обумовлення

в) Собака слиновиділяє при звуці дзвоника

4. Соціальне научіння

г) Шимпанзе копіює дії іншої мавпи

18. Заповніть пропуски:

1. Порівняльна психологія вивчає психічну діяльність людини і _____.

2. До вроджених форм поведінки належать рефлекси та _____.

3. Теорію природного добору запропонував _____.

4. Умовний рефлекс – це реакція, що формується в процесі _____.

5. Експеримент Гаррі Харлоу довів важливість _____ у формуванні прихильності у мавп.

19. Який вид навчання передбачає використання винагороди або покарання для зміни поведінки?

а) Класичне обумовлення

б) Оперантне обумовлення

в) Інсайтне навчання

г) Імпринтинг

20. Який із цих методів використовується для дослідження соціальної поведінки тварин у природних умовах?

а) Лабораторний експеримент

б) Натуралістичне спостереження

в) Інтерв'ювання

г) Анкетування

21. Хто з вчених розробив методику "проблемного ящика" для вивчення научіння у тварин?

а) Торндайк

б) Павлов

в) Скіннер

г) Дарвін

22. Який вид комунікації використовується бджолами для передачі інформації про місцезнаходження їжі?

а) Вокалізація

б) Танцювальна мова

в) Феромони

г) Міміка

23. Яка з цих тварин, згідно з експериментами, здатна впізнавати себе у дзеркалі?

а) Собака

- б) Ворона
- в) Шимпанзе
- г) Кінь

24. Яка форма поведінки є результатом генетичних механізмів і не потребує навчіння?

- а) Оперантне обумовлення
- б) Інсайтне мислення
- в) Інстинктивна поведінка
- г) Соціальне навчіння

25. Хто з дослідників довів, що молоді тварини можуть швидко запам'ятовувати зовнішність своєї матері через імпринтинг?

- а) Гаррі Харлоу
- б) Конрад Лоренц
- в) Вольфганг Келер
- г) Джон Вотсон

26. Як називається процес, під час якого тварина вирішує проблему шляхом раптового осяяння, а не шляхом проб і помилок?

- а) Класичне обумовлення
- б) Інсайтне навчання
- в) Оперантне обумовлення
- г) Імпринтинг

27. Що є головною особливістю соціального навчіння?

- а) Воно не потребує взаємодії з іншими особами
- б) Воно передбачає спостереження та наслідування поведінки інших
- в) Воно виникає тільки в лабораторних умовах
- г) Воно можливе лише у ссавців

28. Співвіднесіть поняття з їх визначенням:

Поняття	Визначення
1. Інсайтне мислення	а) Вроджена поведінка, що передається генетично
2. Імпринтинг	б) Засвоєння інформації через спостереження за іншими
3. Соціальне навчіння	в) Раптове розв'язання проблеми без попередніх проб і помилок
4. Інстинкт	г) Закарбування образу матері в критичний період розвитку

29. Чи погоджуєтесь ви з твердженнями?

- 1. Тільки люди мають розвинене соціальне навчіння.
- 2. Всі тварини можуть проходити дзеркальний тест на самосвідомість.
- 3. Оперантне обумовлення – це процес формування поведінки через підкріплення.

4. Інсайтне мислення проявляється у поведінці комах.
5. Дослідження Павлова стосувалися вивчення умовних рефлексів.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Предмет і завдання порівняльної психології.
2. Спільне і відмінне між порівняльною психологією, зоопсихологією та етологією.
3. Основні питання, які вивчає порівняльна психологія.
4. Методи вивчення психіки тварин і людини.
5. Зміст поняття «імпринтинг».
6. Уроджена і набута поведінка.
7. Поняття інстинкту.
8. Внутрішні чинники інстинктивної поведінки.
9. Відмінності інстинктивної і набутої поведінки.
10. Зовнішні чинники інстинктивної поведінки.
11. Фази інстинктивної поведінки.
12. Уроджений пусковий механізм.
13. Пластичність інстинктивної поведінки.
14. Охарактеризуйте ключові подразники.
15. Вироблення умовного рефлексу в дослідах І. Павлова.
16. Оперантна поведінка в дослідах Б. Скінера.
17. Научіння. Загальна характеристика процесу научіння.
18. Види научіння.
19. Роль наслідування у становленні психіки.
20. Розвиток психічної діяльності у пренатальному періоді.
21. Пренатальний розвиток рухової активності.
22. Пренатальний розвиток сенсорних можливостей.
23. Пренатальний розвиток елементів спілкування.
24. Особливості постнатального розвитку поведінки тварин.
25. Ранні форми научіння.
26. Сутність дресирування.
27. Поняття навички.
28. Поняття звикання.
29. Сутність імітації як процесу научіння.
30. Ранні форми спілкування.
31. Дослідницька поведінка та орієнтація.
32. Розвиток психічної діяльності в ювенільному періоді.
33. Пізнавальне значення ігрової активності.
34. Порівняльнопсихологічні аспекти ігор тварин і людей.
35. Репродуктивна поведінка тварин і статевий відбір.
36. Репродуктивні цикли у тварин.
37. Піклування про потомство у тварин.
38. Угрупування тварин, їх ознаки.

- 39.Скупчення тварин.
- 40.Територіальна поведінка.
- 41.Домінування та ієрархія.
- 42.Дослідницька поведінка.
- 43.Агресивна та альтруїстична поведінка.
- 44.Поведінка в конфліктних ситуаціях.
- 45.Популяція та її структура.
- 46.Індивідуальна дистанція та індивідуальна ділянка.
- 47.Міграції тварин.
- 48.Поняття спонукання. Моделі мотиваційної поведінки тварин.
- 49.Міжпопуляційні взаємодії.
- 50.Фізіологічні основи мотивації.
- 51.Генотип і фенотип поведінки.
- 52.Феномени генетичної та індивідуальної пам'яті.
- 53.Пам'ять і навчання як функції головного мозку.
- 54.Роль генотипу у формування здатності до розумової діяльності.
- 55.Структурно-функціональні основи пам'яті.
- 56.Види пам'яті.
- 57.Залежність мозку від властивостей зовнішнього середовища.
- 58.Форми індивідуальнопристосувальної діяльності.
- 59.Диференційовані умовні рефлекси.
- 60.Визначення поняття «мислення тварин».
- 61.Вивчення здібностей тварин до узагальнення та абстрагування.
- 62.Опис «інсайту» в дослідках В. Келера.
- 63.Індивідуальні відмінності в когнітивних здібностях тварин.
- 64.Здатність тварин до символізації.
- 65.Регуляція довільної поведінки.
- 66.Організованість поведінки та індивідуальна дистанція.
- 67.Взаємодія індивідів у спільнотах.
- 68.Основні концепції періодизації психічного розвитку у філогенезі.
- 69.Психічний розвиток на стадії елементарної сенсорної психіки.
- 70.Психічний розвиток на стадії перцептивної психіки.
- 71.Проблема інтелекту тварин.
- 72.Елементи свідомості тварин.
- 73.Здатність тварин до самовпізнання.
- 74.«Соціальні знання» і життя у спільнотах.
- 75.Елементи еволюції нервової системи та їх зв'язок з еволюцією поведінки.
- 76.Шлях до людини: роль середовища і поведінки.
- 77.Відмінності спільнот тварин і людської спільноти.
- 78.Чинники становлення сім'ї людини.
- 79.Становлення та розвиток мови людини.
- 80.Психологічні механізми творчого мислення людини у світлі еволюції психіки.

Критерії оцінки знань студентів

1. Під час семінарського заняття

5 балів отримує студент, який повно, логічно і послідовно розкриває зміст питання, активно бере участь в дискусії впродовж усього заняття

- відповідь свідчить про всебічні, систематизовані, глибокі знання,
- вільно володіє теоретичними основами і термінологією,
- правильно застосовує одержані знання для розв'язання практичних завдань;

- творчо вирішує поставлені завдання,
- гнучко використовує міжпредметні зв'язки в узагальненні інформації,

4 бали отримує студент, який достатньо повно, логічно і послідовно розкриває зміст питання, бере участь в дискусії впродовж заняття

- відповідь свідчить про достатньо систематизовані та глибокі знання,
- достатньо вільно володіє теоретичним матеріалом і термінологією,
- правильно застосовує одержані знання для розв'язання практичних завдань;

- використовує міжпредметні зв'язки в узагальненні інформації,

3 бали отримує студент, який:

- володіє понятійним апаратом з теми,
- правильно розкриває основний зміст матеріалу, але у відповіді припускається помилок,

у цілому вирішує поставлені завдання, правильно використовує знання при розв'язання практичних завдань але допускає 1 - 2 незначні помилки;

2 бали виставляється, якщо студент в основному:

- Бере участь у дискусії, але припускається помилки,
- зміст окремих питань викладає частково, непослідовно,
- відповідь виявляє прогалини у знаннях.

1 бал отримає студент, якщо він присутній на занятті, але не бере активну участь в обговоренні питань.

2 Критерії оцінювання реферату:

Максимальну оцінку 5 балів студент отримує, якщо оформлення та зміст реферату відповідає загальним вимогам:

- відповідність змісту роботи теми реферату;
- знання досягнень науки, монографічної та періодичної літератури за темою;

- грамотність, науковий стиль викладання;
- логічність і аргументованість викладення матеріалу;
- несуперечливість понятійного апарату;
- інформативність і наочність поданого матеріалу в таблицях, схемах, рисунках.

- представленість результатів роботи у висновках;
- відповідність висновків поставленим завданням.
- відповідність оформлення роботи вимогам державного стандарту;

- чіткість, логічна послідовність і структурованість тексту;
- правильність оформлення графічного матеріалу (таблиць, рисунків тощо).

Оцінювання усної доповіді

- чіткість викладання змісту реферату на захисті;
- правильність відповідей на запитання;
- уміння вести дискусію;
- володіння професійною мовою і термінологічне відповідність.

3. Критерії оцінювання мультимедійної презентації:

Максимальну оцінку 5 балів студент отримує, якщо оформлення та зміст презентації відповідає наступним вимогам:

- повнота розкриття теми;
- структуризація інформації;
- наявність і зручність навігації;
- відсутність граматичних, орфографічних і мовленнєвих помилок;
- відсутність фактичних помилок, достовірність поданої інформації;
- наявність і правильність оформлення обов'язкових слайдів (титульний слайд, зміст, список використаних джерел);
- оригінальність оформлення презентації;
- обґрунтованість і раціональність використання засобів мультимедіа та анімаційних ефектів;
- придатність презентації для обраної цільової аудиторії;
- грамотність та естетичність використання кольорового оформлення;
- використання авторських ілюстрацій, фонів, фотографій, відеоматеріалів;
- грамотність і чіткість мовлення;
- наявність, обґрунтованість і доцільність використання фонового звуку;
- розміщення і комплектування об'єктів;
- єдиний стиль слайдів.

Оцінка оголошується одночасно всім студентам, які захищали реферат або презентацію, в день захисту.

4. Критерії оцінювання тестових завдань:

5 балів – кількість правильних відповідей – від 91 до 100%

4 бали – від 90 до 75%

3 бали – від 60 до 74%

2 бали – 59-35%

1 бал – менш 34% правильних відповідей.

Рекомендовані джерела інформації

Рекомендовані джерела інформації (основна література; допоміжна література; інформаційні ресурси в мережі Інтернет)

Основна література

1. Ільєнко М.М., Савелюк Н.М. Зоопсихологія з елементами порівняльної психології: навч. Посібник Київ : Ліра-К, 2017. 207 с.
2. Коляденко Н. В. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. 508 с.
3. Крюкова М. А. Порівняльна психологія (зоопсихологія) (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології. Одеса: Фенікс, 2021. 31 с.
4. Легедзевич Г. Я., Закалик Г. М. Порівняльна психологія та психофізіологія. Львів: Видавництво «Львівська політехніка», 2021. 287 с.
5. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія [текст]: підручник. Івано-Франківськ: Електронна бібліотека Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2025. 248 с.
[URL:http://hdl.handle.net/123456789/20283](http://hdl.handle.net/123456789/20283)
6. Панчук Н. П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
7. Freeberg T., Ridley A., d'Ettorre P. The Routledge International Handbook of Comparative Psychology. Taylor and Francis, 2022. 416 p. URL: <https://www.perlego.com/book/3590292/the-routledge-international-handbook-of-comparative-psychology-pdf>
8. Papini M. Comparative Psychology. Evolution and Development of Brain and Behavior. Routledge, 2020. 656 p. URL: <https://www.perlego.com/book/1693505/comparative-psychology-evolution-and-development-of-brain-and-behavior-3rd-edition-pdf>

Допоміжна література

1. Губко О. Т. Основи зоопсихології. Навчальний посібник / За ред. С. І. Болтівця. К. : Світогляд, 2006. 190 с.
2. Корж О.П. Етологія тварин. Суми : Університетська книга, 2016. 236 с.
3. Моляко В. О., Шепельова М. В., Третяк Т. М. Творче мислення особистості у процесі розв'язування задач. *Науковий журнал «Габітус»*. Вип. 51, 2023. С. 59-63. URL: [9.pdf \(habitus.od.ua\)](https://habitus.od.ua)
4. Помогайбо В. М., Петрушов А. В., Власенко Н. О. Основи антропогенезу: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академвидав, 2015. 144 с. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6330/1/Основи%20антропогенезу_підручник.pdf
5. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Словник-довідник з психології. К.: Каравела, 2016. 320 с.
6. Шевців М. В., Філоненко М.М. Зоопсихологія з основами етології: підручник. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 242 с.
7. Шепельова М. В. Вплив суб'єктивних орієнтирів на розуміння студентами невизначених ситуацій. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. Т. 34 (73), №1, 2023. С. 172-177
8. Шепельова М. В. Класифікація потреб студентів в умовах невизначеності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. Т. 33 (72), №4, 2022. С. 65-69.
9. Шепельова М.В. Особливості розуміння студентами невизначених ситуацій. *Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності : монографія*

- / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляко. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. С. 123-146. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742710>
10. Шепельова М. В. Індикатори творчого мислення студентів при вирішенні експериментальних завдань. *Журнал соціальної та практичної психології*, №3, 2024. С. 63-68. DOI <https://doi.org/10.32782/psy-2024-3-10>
 11. O'Connell C. *Wild Rituals*. Chronicle Books LLC, 2021. 264 p. URL: <https://www.perlego.com/book/1841553/wild-rituals-10-lessons-animals-can-teach-us-about-connection-community-and-ourselves-pdf>
 12. Weiss, B. *Natural Behavior*. Universal-Publishers, 2018. 144 p. URL: <https://www.perlego.com/book/3258971/natural-behavior-the-evolution-of-behavior-in-humans-and-animals-using-comparative-psychology-and-behavioral-biology-pdf>

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. URL: appspsychology.org.ua
2. Вчені записки Таврійського національного університету: серія Психологія. URL: www.vernadskyjournals.in.ua
3. Доісторичні тварини, які жили на території України. Про Україну! URL: https://www.youtube.com/watch?v=2MwO-Ta_tSY
4. Ладигіна-Котс Н. М. Досліди з шимпанзе. URL: https://www.youtube.com/watch?v=dnN9WzmrrVo&embeds_euri=https%3A%2F%2Ffdlearn.pro%2F&source_ve_path=Mjg2NjY&feature=emb_logo
5. Перетворення: наука змін. BBC. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Uxpjfwf_6nM&list=PLr_0qRb7t31A9I36UBoqhaVY_IBHw8DWF&index=12
6. Планета горобців. UA documental. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_LNs2ZLsl2I&list=PLr_0qRb7t31A9I36UBoqhaVY_IBHw8DWF&index=13
7. Психологічний часопис. URL: apsijournal.com